

RITOÓKNÉ SZALAY ÁGNES

AZ AKADEμία KÖNYVTÁRÁNAK RÉGIKÖNYV-GYŰJTEMÉNYE

(Vázlat és adatok a gyűjtemény fejlődésének történetéhez)

A Magyar Tudós Társaság Fiók Könyvtára

A magyar nyelvű tudományosság előmozdítására alapított Magyar Tudós Társaság működésének első évtizedeit a lázas tevékenység jellemezte. A céltudatos aktivitás az eredeti tervezett kereteket csakhamar szétfeszítette, működésének területét jóval kiterjesztette. „Nyelv-mívelő társaságból, minek eredetileg alapítva volt, általános tudományos akadémiává (Academie des sciences) vált vagy fejlődött, bár eredeti jellemét egyik legfőbb irányául őrizve meg ma is, ez lévén föladata első vonalban” — Így fogalmazta meg a fejlődést a század második felében készült jelentés.¹ A változást, fejlődést az Akadémia célkitűzéseinek alárendelt Könyvtár másfél-százados működése is tükrözi. Elsősorban ez irányította mindenkor a könyvszerzeményezési politikát.²

Az első évtizedek munkáját a magyar tudományszervezés alapvetésének tekinthetjük. Az Akadémia gazdája lett sokakban fölmerült, szerteágazó törekvéseknek, a reformkor szellemi árfját szervező tevékenységével tervezett, szabályozott mederbe kényszerítette. Föltérképezte és begyűjtötte nyelvünk múltjának emlékeit. Pályadíjakkal ösztönözte a kortárs írókat az alkotásra, és bábáskodott a magyar nyelvű színház ügyénél is. A magyar nyelven művelt tudományos irodalomnak a megjelenés lehetőségét és kereteit biztosította. Mindezen föladatak elsőrendű eszközeként, csaknem valamennyi tagjának közreműködésével hamarosan megjelentette az egyes tudományok magyar nyelvű szakszótárát. Munkáját a lelkesedés és szervezettség vitte előre, miközben nélkülözte működésének legszükségesebb külső föltételeit: otthona bérelt, szűkös, átmeneti szállás volt, ahol még az alapításkor fölajánlott Teleki könyvtárat se lehetett fölláttatni.

Tagjai munkálataikhoz akkor Pesten két közcélt szolgáló könyvtárt használhattak. A fél évszázada a pesti Ferences kolostorba költöztetett Egyetemi Könyvtár igen gazdag régikönyv anyaggal rendelkezett. De vezetőjének az egyetem előjáróival való áldatlan viszálya következtében, amely éppen a gyarapítást érintette, a gyűjtemény a XIX. század elejére teljesen korszerűtlenné vált. Ötven évvel azelőtt Pray György úgy üdvözölte e könyvtár Budán való föllállítását, mint a háromszáz éve elpusztult Corvina újjáéledését. A reformkorban a látogatót évtizedek porrétegével betemetett, megközelíthetetlen galériákon elhelyezett könyvanyag fogadta egy aládúcolt könyvtárteremben,

¹ Szász Károly: *Könyvtáraink és az egy országos könyvtár*. (Pest, 1871) 15.

² A Könyvtár kezdeti működésére részlettanulmányok: F. CSANAK Dóra: *Az Akadémiai Könyvtár története a szabadságharcig*. MKsz. 75(1959) 47—73, (Az MTA Könyvtárának Kiadványai 14.) FRÁTER Jánosné: *Részletek az Akadémiai Könyvtár történetéből*. Bp. 1965. (Az MTA Könyvtárának Közleményei 45.)

amelyet alkonyatkor világítás híján bezártak.³ A Széchényi Ferenc alapította Nemzeti Könyvtár céljának megfelelően magyar vonatkozású gyűjtemény volt. Mostoha sorsa miatt, 1838-tól hosszú ideig otthontalanul, nem lehetett a tudományos kutatás szolgálatára.⁴ Se egyik, se másik közgyűjtemény nem igazodhatott az Akadémia célkitűzéseihez.

Az új intézménynek magának kellett gondoskodnia arról, hogy sürgető feladataihoz a korszerű tudományos könyveket és folyóiratokat megszerezze. Ez egyúttal azt is jelentette, tekintettel anyagi lehetőségeinek korlátaira, hogy könyvvásárlásainak egyetlen irányítója a szükségszerűség és célszerűség volt. Még a régi magyar irodalom nyomtatott emlékeit is, a kegyelet mellett, főleg a nyelvművelő program megvalósítása érdekében gyűjtötték. A vásárolt könyvek sorában az elsők között van Apáczai Csere János *Magyar Encyclopaediája* (Utrecht, 1653): 1833. október 18-án vásárolták Ivanics pesti könyvárustól. Döbrentei Gábor titoknak pedig más könyvekkel együtt „műszavak leírása végett a Tagok számára általvette és az Octob. 26' volt ülésben kiosztotta.” Azon az ülésen jelentette be éppen Szalay Imre, hogy a két évvel korábban kitűzött filozófiai műszótár anyagának összeállításával elkészült. Az Apáczai szóanyagával meg bővített szótár 1834-ben már meg is jelent.⁵

Az alapítást követő évtizedekben a nemzeti felbuzdulás az ország minden részéből könyvajándékokkal támogatta az új intézményt. A Vizsolyi Biblia, Pázmány művei, Verbőczy, Bonfini és Istvánfy több kiadása is az első gyarapodások, és mellettük persze a magyar művelődéstörténet kisebb nevei is. Tanítók, papok, birtokosok az első ajándékozók, szerzetesrendek előjárói becses régiségeiket ajánlják föl az Akadémiának. Majer István „nevendék pap” 1834-ben egy 1678-as nagyszombati nyomtatvánnyal kívánta „a HAZA javán fáradozó Magyar tudós Társaságnak könyvtárát meg bővíteni.”⁶ Követték őt ajándékaikkal Czuczor Gergely a Társaság levelező tagja és levéltárnoka, Fodor Ferenc ügyvéd, Perlaky Dávid lelkész, Ertly János ügyvéd, Czech János, Edvi Illés Pál az Akadémia tagjai és sokan mások, „lelkes honosaink buzgó iparral”.⁷ Még Literati Nemes Sámuel, a leleményes antikváriust is elragadta a lelkesedés és önzetlenül az ország minden tájáról összegyűjtött negyvenöt régi és ritka művet ajándékozott az Akadémiának.

Időközben a főlizsaporodott könyvek lajstromozása is szükségessé vált. Czuczor Gergely levéltárnok műve: „A magyar tudós társaság fiók könyvtárának czímsora”, amely a könyvek legszükségesebb adatain kívül többnyire származásukról is tudósít.⁸ Sok esetben egyetlen támaszunk a gyarapodás módját illetően.

³ TÓTH András: *Az Egyetemi Könyvtár Fejér György igazgatása alatt (1824—1843)*. MKSz 75(1959) 265—279.

⁴ BERLÁSZ Jenő összefoglalása: *Könyvtári Minerva*. I. Bp. 1965. 583—584.

⁵ MTAK Kézirattár. Főpénztári Számlák 225/1833. Szalay Imre jelentése ugyanott RAL 78/1933.

⁶ MTAK Kézirattár RAL 72/1834. A könyv: A. SUQUET (ford. DERKAY Gy): *Az örök életnek útja*. Nagyszombat, 1678. Nem ismerve a könyvnek Könyvtárunk számára történelmi értékét, mivel több példány is volt belőle, a XIX. század végén kiselejtezték. Ráth György vásárolta meg, az ő gyűjteményével került vissza a Könyvtárunkba. Ma jelzete: Ráth 349/I.

⁷ Perlaky Dávid szavai. MTAK Kézirattár RAL 101/1836.

⁸ MTAK Kézirattár Bibliogr. 2° 38. A „fiók könyvtár” az Akadémia Könyvtárának egyik alosztályát jelenti, a másíknak az akkor még át nem vett Teleki könyvtárat tekintették.

Az 1830-as évek végén kapta meg az Akadémia a Batthyány család több ágának könyvgyűjteményét. A sokrétű könyvtárból ma a legértékesebbnek Batthyány Tivadar (1729–1812) természettudományos és műszaki könyveinek gazdag gyűjteményét tartjuk. Elődeink kiválogatták a tekintélyesebb és réginek látszó könyveket, ezeket földolgozták. Az igénytelenebb külsejű, többszáz köteteskéből álló könyvhalmazt pedig félretették. Földolgozására most kerül sor. Az európai technikátörténet egészébe illesztve lehet majd csak a gyűjtőnek és gyűjteményének helyét kijelölni. Talán ez a gyarapodás példázza a legjobban, azt hogy egy ilyen elavultnak látszó könyvanyag megítélésében milyen óvatosan kell eljárni.⁹

Az Akadémia kezdeti célkitűzéseit módosította a fejlődés, bővült tevékenységi köre. A Könyvtárnak pedig tudomásul kellett vennie, hogy vállalnia kell bizonyos holtnak látszó anyag megőrzését is.¹⁰

A Teleki család könyvtára

Könyvtárunk ma tekintélyes és gazdag régikönyv gyűjteménnyel rendelkezik. Ennek alapját az alapításkor kapott Telekiek családi könyvtára képezi. A generációkon át gyűjtött könyvtárból többszöri családi osztozkodás után is igen tekintélyes rész maradt az Akadémiát gazdagító Teleki Józsefre. Ez a gyűjtemény tükrözi a családnak az ország művelődésében és politikájában századokon át vállalt szerepét.

A könyvszerető család több kiemelkedő tagjától őrizünk könyveket, a legkorábbiakat éppen Teleki Mihály (1634–1690) kancellártól. Kemény János fejedelem kevéssel tragikus bukása előtt hívének ajándékozta krími rabsága idején írt *Gilead balsamuma* (Sárospatak, 1659.) című könyvét.

„Az en jo érdemem felet valo kgl's uram att'a ez könyvet nekem ... olvasásra 1662 4. januarii midon mar indulni akarna Erdely országába. Non est currentis neque volentis sed miserentis Dei. Teleki Mihály” —

— jegyezte bele sajátkezűleg a kapott könyvbe.¹¹ Könyvtára másik darabjának pompás külseje, a legyeződíszes, ékes kötés meg az aranymetés is elárulja, hogy azt már mint Erdély nagyhatalmú kancellárja kapta.¹²

Fia Teleki Pál (1677–1731) az első, aki a családra később oly jellemző sokoldalú műveltségre hazai tanulmányok után külföldi utazással tett szert. Öt éven át járta Németország és Hollandia egyetemeit, de megfordult Angliában, Franciaországban és Svájcban is. Fennmaradt levelezése tanúsága szerint kapcsolatban volt külföldi professzoraival, és mindenütt ahol járt igyekezett megszerezni a legfrissebb tudományos könyvújdonságokat. Érdeklő-

⁹ Csanak idézett mű 11.

¹⁰ Még 1869-ben is leszögezi a „Magyar Akadémiai Könyvtár célját tárgyzó vélemény”, hogy az Akadémia Könyvtára tekintve „tisztán tudományos jellemét, mely egyedül felel meg alapítási és létezési céljának” — nem archíumszerű könyvtár. Fráter idézett mű 45–46.

¹¹ RM I. 4° 37. Az elkallódott könyvet „a bors takarás veszedelmétől” 16 krajcáron mentették meg 1828-ban. Ajándékozás útján került vissza a családhoz.

¹² Borosjenői HEGYESI István: *Kegyességnek nagy titka*. Kolozsvár, 1686. RM I. 8° 281. A szerző ajánlásával.

désének főiránya a cocceianizmus volt, könyvvásárlásait is ez irányította.¹³ Könyvtárának darabjait bizonyosan csak abban az esetben azonosíthatjuk, ha sajátkezü bejegyezésével találkozunk. Beírta a vásárlás körülményeit és szimbolumát: „Si Deus pro me, quis contra me”.¹⁴ Teleki Pállal kezdődik a családnak Erdély művelődési életében betöltött az a különösen jelentős szerepe is, hogy kíséretében nyugati műveltségre tett szert több tehetséges diák is, akik később mint kollégiumi tanárok és papok bőségesen kamatoztatták a kapott javakat. Levelezéséből azt is megtudjuk, hogy utazásai során nemcsak magának, hanem diaktársainak és az erdélyi főiskoláknak is megszerezte a legújabb tudományos könyveket.

Teleki Pál felesége Vay Kata volt, Vay Ádámnak, II. Rákóczi Ferenc hűségese marsalljának lánya. Könyvtárunk mintegy harminc könyvről tudjuk bizonyosan, hogy az ő bibliothecájából való. Határozott ductusú írásával a könyvek címlapjára jegyezte be: (árva) Vay Kata. Valamennyi kezünkbe került darab hitbuzgalmi mű Bornemissza Péter prédikációitól (Komjáti-Sempte, 1573) A. H. Francke gyermeknevelésről írott munkájának magyar fordításáig (Halle, 1711). Valamennyi különösebben díszes kötés nélküli, sokat forgatott, olvasott könyv. Van közöttük Apafi Mihály fejedelem és Bornemissza Anna könyvtárából való, kettő pedig a fejedelmi udvar keményszavú prédikátoráé, Tofoeus Mihályé volt.¹⁵ Vay Katáról írva maradt, hogy „szüntelen hol a Szent Írásból, hol külső historiákból vett példákkal tanított.” Meg az, hogy „Régen vagy közelebb lett dolgoknak valóságos káptalanja, konzervatoriuma volt, honnét szép renddel tudott előhozni őt és újat.”¹⁶ Ha majd könyvtárát megközelítő teljességben ismerjük, egy nagy egyéniséggel gazdagodik művelődéstörténetünk.

Fiuk, Teleki Ádám (1703—1769) tizenegyéves korában Comenius: *Orbis sensualium pictus trilinguis* (Lőcse, 1685) c. tankönyvéből tanult.¹⁷ Az ifjabb Teleki Ádám (1740—1792), a *Cid*-fordító, halála után 1793-ban a már jócskán fől szaporodott családi könyvtárat három felé osztották. Egyharmada Teleki Máriának jutott, Teleki László (1764—1821) feleségének.¹⁸ Így a család két ágával egyesült részben a két könyvtár is. Az Akadémiának ajándékozott gyűjtemény megalapozójának e Teleki László apját, Józsefet (1738—1796) tekinthetjük.

Teleki József könyvtáráról rendelkezünk ma a legalaposabb ismeretekkel.¹⁹ Tudományos érdeklődése elsősorban a modern filológiai és természettudományos irányba terelte könyvgyűjtését. Az öröklött családi könyvtárát tudomá-

¹³ NAGY Géza: *Külföldön bujdosó erdélyi magyar diákok levelezése*. Kolozsvár, 1933.

¹⁴ H. C. Agrippa ab NETTESHEIM: *De incertitudine et vanitate omnium scientiarum et artium liber*. Frankfurt—Lipese, 1693. Philos. O. 825.

¹⁵ Vay Kata könyvtárából való például: RM I. 4° 278, 4° 35, 4° 225, 8° 31, 8° 34 stb.

¹⁶ BIRÓ Vencel: *Vay Kata, Teleki Pálné, mint nevelő (1684—1768)*. EM UF 10(1939) 329—342.

¹⁷ RM II. 456. Három szimbolumot is választott: „Qui seit laudatur qui nescit vituperatur. Non omnes sunt sancti qui calcant limina templi. Non datur ad Musas currere lactea via.”

¹⁸ Valamennyi könyvbe a következő szöveget jegyezték be: „Ex Bibliotheca Excellētissimi quondam Domini Comitissae Adami Teleki de Szék primis Mensis 7bris diebus in Anno 1793 in tres partes divisa cessit in partem III. Dominae Comitissae Mariae Teleki de Szék.”

¹⁹ F. CSANAK Dóra: *Teleki József könyvtára*. = Irodalom és felvilágosodás. Bp. 1974. 401—443. Ugyanő: *Die Bibliothek eines Ungarischen Aristokraten im 18. Jahrhundert*. = Gutenberg-Jahrbuch 1975. 345—350.

sunk szerint fia Teleki László gyarapította először nagymértékben és tervszerűen régi könyvekkel. Külföldön bizományos közvetítéssel volt kapcsolata antikváriusokkal.²⁰ Könyvtárának részben sajátkezű katalogusából látjuk, hogy gyűjteményének rendezésében bibliofil szempontok is vezették. A latin szerzők Aldus-kiadásai külön szakot képeztek, és föltüntette olykor az Elzevir kiadásokat is. Korábbi könyvjegyzékében az ősnymtatványok nem részesültek kiemelésben. Egy későbbi jegyzékben van már „Incunabula typographica” csoport is, de ez a valódi ősnymtatványokon kívül tartalmaz XVI–XVII. századi könyveket is. Teleki László könyvtárában a magyar nyelvű és magyar vonatkozású könyvek külön-külön csoportot alkottak. A nemzeti múlttal való tudományos foglalkozás és az ilyen könyvek különleges megbecsülése a Teleki családban Cornides Dániel személyes hatására történt. Kapcsolatban állt (I.) Teleki Józseffel és Lászlóval is. Halála után könyvtárát megvásárolták. A Teleki gyűjteménybe olvasztott Cornides könyvtárát ma már csak a nyomtatott katalógus segítségével lehet azonosítani, mert névbejegyzés a kötetekben ritkán található.²² Gyűjteménye igen sok egészen ritka nyomtatványt tartalmazott, főleg magyar és magyar vonatkozású történelmi munkákat. A ritkaságok nemcsak Erdély területéről valók, hanem más országrészekből is. Cornides baráti kapcsolatai, amelyek az egész országot behálózták, akár a könyvtár összetételéből is kiolvashatók. Az ugyancsak jeles könyvgyűjtő felvidéki Dobai Székely Sámuel például felső-magyarországi könyveket ajánlkozott neki. Jelentős a Cornides könyvtár azért is, mert benne a XVI. századtól kezdve sok régebbi tulajdonos nevével találkozunk.

Az egész magyarországi művelődéstörténet számára igen nagy értéket mentett meg Teleki László azzal, hogy megvásárolta sok erdélyi főiskolai tanár könyvhagyatékát. Korántsem mondhatjuk, hogy a Teleki gyűjtemény régi anyagának nagy részét átvizsgáltuk már ebből a szempontból. De az eddig kézbe került kötetekből is látjuk, hogy a Teleki könyvtár anyagának majdan teljes ismerete a magyar művelődéstörténet jelentős részének hosszmetzeti képét adhatja. Az egymásra épülő könyvgyűjtemények gazdáiból itt csak a legjelentősebbekre figyelmeztetünk.

Több száz kötetes könyvtára volt Bodoki József (1730–1799) professzornak, aki Kolozsvárt a történelem, régészet és keleti nyelvek tanára volt. Könyvtárunk történetében az elsőnek emlegetett Teleki Józseffel egyidőben volt külföldön, könyveinek nagyrészt is ekkor szerezte.²³ Filozófiai, teológiai, filológiai és történeti jellegű könyvtára volt, igen sok értékes XVI. századeleji ritkaságunk az ő gyűjtéséből származik. Könyvtárát otthon is tovább gyarapította. Megvásárolta például az elhunyt Zoltán József (1712–1763) kolozsvári orvos könyveit. Ez a könyvtár főleg természettudományos művekből állt. Zoltán hollandiai tanulóévei alatt régi orvostudományi művek mellett a legmodernebb szakmunkákat is beszerezte. Könyvtárában sok volt a filozófiai és irodalmi mű is. Ezek mutatják a gyakorló orvos másirányú kedvtelését: Fénelon *Telemaque*-jának első magyar fordítójaként tartjuk számon. Ő a

²⁰ MTAK Kézirattár. Irod. lev. 4° 137.

²¹ MTAK Kézirattár. Bibliogr. 2° 14 és 2° 8.

²² Danielis Cornides Bibliotheca Hungarica. Pestini 1792.

²³ A Teleki családhoz egész életén át szoros kapcsolat fűzte, ő temette el Vay Katát. Levelei Teleki Lászlóhoz: MTAK Kézirattár Irod. lev. 4° 147.

magyarítója a *Bidpai és Lokman indiai historidai* egy részének is.²⁴ Ugyanilyen kettős érdeklődés, pontosabban a makro- és mikrokozmosz egységének föl ismerése tükröződik Sófalvi József (1745–1794) kolozsvári professzor olvasmányainak kiválasztásában. Könyvtárában megvoltak s'Gravesand természet-tudományos munkái. Ő maga lefordította J. G. Sulzer *A természet munkáiból vétetett erkölcsi elmékedéseit* (Kolozsvár, 1776), valamint R. Dodsley nagyon népszerű erkölcsi fejtegetéseit. (Kolozsvár, 1777).²⁵

Ma a Teleki gyűjtemény részét képezi Szatmári Pap Mihály (1737–1812) és fia, az ifjabb Szatmári Pap Zsigmond könyvtárából is igen sok könyv. Szatmári Pap Mihály tervezte Bod Péter *Magyar Athenas*-ának kibővítését. Könyvtára jellegzetesen „magyar theca” volt. Fia szerzeménye volt L. Kulenkamp göttingeni professzor könyvhagyatéka, amely igen korai, értékes műveket tartalmaz, megszerzése már bibliofil törekvésekre mutat.

Bekerült a Telekiek könyvtárába a már említett Tofoeus Mihály sok könyve, valamint Bod Péter, az ifjabb Geleji Katona István, Köleséri Sámuel, Kovásznai Sándor, a két Verestói, György és Sámuel könyvtárának egy része is. Mind jelentős egyéniségek a nyugatról frissen plántált és Erdélyben meggyökeresedett szellemi mozgalmak történetében.²⁶ Könyvtáraik tartalmi elemzése hozzájárul majd e szellemi mozgalmak elterjedésének feltárásához. Ma e könyvtárak még rejtve pihennek a Teleki bélyegzővel ellátott gyűjteményben. Csak a Verestói család könyveinek szigorú fekete kötése árulja el messziről az egykori tulajdonost.

Az Erdély szellemi arculatára oly jellemző könyvtár főszómagyarországi anyaggal is gyarapodott. Teleki László anyjától a felvidéki királyfalvi Roth család több generáción át főlhalmozódott könyveinek jelentős részét őrizzük. A tartalmában a könyvtárnak más színezetet adó könyvek itt is azért érdekesek, mert az egykori tulajdonosok között jelentős nevekkel találkozunk. Vannak könyveink Thurzó Imre (1589–1621) a „wittenbergi rektor”, Bethlen Gábor nikolsburgi biztosa könyvtárából. A gradecki Stansith család könyveinek egy része is úgy látszik, hogy a Roth család könyvtárába került.

A gyarapodó gyűjtemény

A már saját könyvtárát is használó Akadémiát Teleki József további nagyértékű adományokkal gyarapította.

1850-ben megvásárolta a Könyvtár részére Jancsó Imre (1793–1848) magyar vonatkozású könyvgyűjteményét Bécsben. Érdemének megfelelően sem a könyvtárral, sem gyűjtőjével nem foglalkozott még senki. Száz évvel később Apponyi Sándor hozott létre hasonló könyvtárat, közös bennük a tudós-bibliofil vonás is. Jancsó személyében szerencsésen találkozott a kolozs-

²⁴ KÖPECZI Béla: *Fénelon Telemachusának első magyarországi fordítási kísérlete*. FK 15(1969) 1. A fordítás 1753-ban készült, de csak 1783-ban adták ki Kolozsvárt. Újabban: Bidpai és Lokman indiai historidai és költött beszédei. Közreadja Bethlenfalvy Géza és Wojtilla Gyula. Bp. 1972.

²⁵ TARNAI Andor: *Egy tibetinek álcázott laikus erkölccstan a XVIII. századi magyar irodalomban*. ItK 62(1958) 177–186.

²⁶ BENKŐ Samu: *A felvilágosodás meggyökeresedésének néhány sajátossága az erdélyi magyar művelődésben*. = Korunk Évkönyv 1973. 101–114. KÖPECZI Béla: *Karteziánus politikai eszmék Magyarországon és Erdélyben a XVII. században és a XVIII. század elején*. ItK 79(1975) 417–432.

vári indítás — Bod Péter és Szatmári Pap Mihály „magyar thecáján” nevelődött — meg Praynak nyugati gyűjteményeket is figyelemmel kísérő „raritas” elve. Minden könyvét végigolvasta, erről ceruzás bejegyzései tanúskodnak. Az első előzéklapon pedig többnyire a mű irodalomtörténeti, bibliográfiai becsét örökítette meg filológiai hivatkozásokkal. Megemlékezett a korábbi tulajdonosról is, ha az jelentős személy volt. Szerencsés időben kezdte el a gyűjtést, amikor Bécsben még sok őt érdeklő könyv bukkant föl a könyvpiacra. Gyűjteménye tisztán hungarika szempontú. Magyar vonatkozásai miatt kapott benne helyet pl. M. Ficino: *Liber de vita* (Florentiae, 1489), vagy Ph. Philadelphus: *Epistolarum familiarum libri 37* (Venetis, 1502) is. A könyvtár nagyrésztét külsejéről is meg lehet ismerni, a jellemző színes sima bőrkötésekről.²⁷

A bécsi Hofbibliothekből Teleki József egy duplumakció keretében több száz Aldina-t vásárolt, és azt 1850-ben a Könyvtárnak ajándékozta. Erről a könyvcsoportról még nem került a kezünkbe jegyzék. A Könyvtár raktározási gyakorlatának megfelelően a könyvek a szakokba kerültek. Ma mégis egyenként fölismerhetők egységes pergamen kötésükről. Hajdani tulajdonosa igen soknak J. Brassicanus, a jeles bécsi humanista volt, aki némelyik kötetét végig jegyzetelte.

A számbavétel, a tudatos könyvszerzeményezés volt a célja 1850-ben az akadémiai fölhívásnak: „A hazafiakhoz intézett kérelem az iránt, hogy az itt ott fennmaradt régi magyar kéziratok és nyomtatványok vagy ajándékul vagy megvétel végett küldetnének be az academiához, vagy ha azok kinyerhetők nem volnának, rólok legalább értesítés közöltessék.”²⁹

Szerencsés csereakciót bonyolított le a Könyvtár 1855/56-ban Burián kolozsvári antikváriussal. Az új akadémiai kiadványokért ötven 1711 előtti régi magyar könyvet kapott. Vannak közöttük máig is egyedülének ismert ritkaságok.²⁹

Annál kevésbé szerencsésen történt a század végén a duplumok kiválogatása. A selejtezés egyetlen szempontja a nyomtatvány lehető teljessége volt. Így a régi akadémiai és a Teleki állományból is sok olyan könyv került szabad forgalomba, amelyet ma egykori birtokosa vagy ajándékozója miatt tartanánk becsesnek. Intő példa ez arra, hogy végzetes dolog az, ha egy történelmi múltú intézmény átmeneti helyproblémáját öncsonkítással kívánja orvosolni.

Az 1882-ben rendezett első országos könyvkiállításon az Akadémia kétszáz legértékesebb régisége volt látható.³⁰

1905-ben az elhunyt Ráth György könyvtárát kapta meg az Akadémia. Az Iparművészeti Múzeum megszervezőjének gazdag magánkönyvtára 2300 magyar vonatkozású kötetből állt. Ráth György műgyűjtő és kutató volt egy-személyben, hozzáértő gondnal gyűjtötte össze könyvtárát. Megbízott antikváriusai szállítottak neki külföldről és kapcsolatban állt a hazai gyűjtőkkel. Fölkutatta a magánosoknál lévő ritkaságokat is. Pénzt és fáradságot nem sajnált, szenvedéllyel gyűjtött, kitartóan levelezett akárcsak egyetlen ritkaság

²⁷ Jancsó Imre könyvtárának jegyzéke: MTAK Kézirattár Bibliogr. 2° 46 és Tört. 2° 83.

²⁸ A MTA Kisgyűlési Jegyzőkönyvei Nyelvtudományi Osztály. 1850. június 24. MTAK Kézirattár. Közölte a Pesti Napló 1850. jún. 26. és az Új Magyar Múzeum 1(1850–1851) II. köt. XIV.

²⁹ MTAK Kézirattár. K 801: 3/1856.

³⁰ Ugyanott K 801: 4/1881. Könyvkiállítási Emlék. Bp. 1882.

megszerzéséért. Levelezése művelődéstörténeti dokumentumgyűjtemény. Egyetlen levélből idézünk csak, Koncz József marosvásárhelyi tanár Ráth sürgetése elől kitér:

„Becses levelére most is csak azt válaszolhatom, amit 7 év előtt . . . azok a szegény füstfogta, moly-ette füzetkék mintha félnének a fényes társaságba — társakhoz menni, azt mondják nekem: türjem meg őket egyideig eddigi társaik között. Bocsásson meg azért Méltóságod, hogy ezek néma intésére hallgatok.”³¹

Ráth kifogástalan példányokat helyezett el polcain. Ennek érdekében akár ugyanazon mű több példányát is feláldozta, hogy egy teljeset nyerjen belőlük. A szétbontott kötetek lapjai vegyszeres fürdőbe kerültek, a régi tulajdonosok ma nagyon becsült bejegyzései így örökre eltűntek. A példányok olyanok mintha most kerültek volna ki a nyomdából. Tökéletes technikával készült facsimilék pótolják a hiányzó lapokat. Ma ezt azt eljárást nem helyeseljük, még kevésbé követjük. Elvünk az, hogy az eredetit a pótlástól szembetűnően megkülönböztessük. Ebben a műemlékek helyreállításának mai gyakorlatát követjük úgy, ahogyan Ráth György is követte a maga koráét. Igen sok szépen restaurált kötetét a századvég legkitűnőbb könyvkötőművészeivel köttette be. De vannak külföldön javított könyvei is. A Ráth-gyűjtemény a maga érintetlen egészében tanúskodik egy kor sajátos bibliofiliájáról.

Vigyázó Ferenc végrendeletében ingatlanaival együtt könyvtárának öröksévé az Akadémiát tette. 1928-ban vette át az ősnymtatványokat, régi magyar könyveket és egyéb ritkaságokat tartalmazó gyűjteményt Könyvtárunk. Ez a könyvtár eredetében hasonló a Ráth-gyűjteményhez, mert ezt is szervezett antikvár hálózat gyűjtötte itthon és külföldön. Vigyázó az eredetre vonatkozó adatokat maga írta be könyveibe. De az egyes kötetek megszerzése körül személyes közreműködése nem annyira nyilvánvaló.³²

A hatalmas Vigyázó-könyvtár földolgozását, a meglévő gyűjteménybe olvasztását az akkor már százéves Könyvtárunk nem tudta megoldani. Módosítás, a szakok átszervezése vált szükségessé. Tudomásul kellett venni hogy a mindig modern orientációjú könyvtárnak a könyvarchívum, a nemzet értékek egy sajátos fajtája őrzésének tisztét is vállalnia kell.

A második világháború alatt a gyűjtemények megóvása körüli fáradozás, az unikumok lefényképezése, a pincébe és vidékre rejtés gondja minden más kérdést háttérbe szorított.

A rendezett gyűjtemény

1954-ben az Akadémián belüli átépítések lehetővé tették, hogy a Kézirat-táron belül önálló Régikönyv-gyűjtemény kapjon helyet. Először az ősnymtatványok és a régi magyar könyvek elhelyezése történt meg.

Az ősnymtatványok a Palotába költözésig az egyes szakokban voltak elhelyezve, minden különösebb megkülönböztetés nélkül. Helyrajzi nyilván-tartásokkal nem rendelkezünk ebből a korból, ezért ezt a kölcsönzési könyvek-ből lehetett megállapítani. A könyvtár új otthonában 1865-től, az egyéb szakcsoportokhoz hasonlóan, három rétnagyságba sorolva az „Incunabula” is külön szak volt. Ez a gyűjtemény korán szakszerű földolgozóra talált.

³¹ Ráth György Régi magyar könyvtára. AkÉrt 1905. 577—650. Koncz József levele: MTAK Kézirattár Ms 4809/39

³² A Vigyázó könyvtár inventáriuma: MTAK Kézirattár K 873.

Hellebrant Árpád rendezte, és 1886-ra katalogizálta az akkor már csaknem ötszáz művet. Fél évszázadnál is többnek kellett eltelnie ahhoz, hogy az időközben megduplázódott gyűjtemény ismét gazdára találjon. Csapodi Csaba az újonnan szervezett Régikönyv-gyűjtemény megszervezője és első vezetője újra rendezte a most már több mint 1100 művet. A föllállításnál szem előtt tartotta a gyűjtemény történeti kialakulását is. A földolgozott állományt betűrendes, időrendi és szakkatalógus segítségével lehet használni.³³ Legújabbban megtörtént a történelmi kötések katalogizálása is.³⁴

A régi magyar gyűjtemény már a könyvtár bérelt szállásain is külön volt föllállítva. Nyilván, mert a Teleki könyvtárban is külön részleg volt a „magyar theca”, meg az Akadémia különleges célkitűzései is így kívánták. A sorban számozott szekrényekben szakok szerint elhelyezett könyvanyag végén, a régi magyar könyvek a 73. 74. és 75. szekrényben voltak elhelyezve.³⁵ Előbb a Teleki könyvek, majd folytatólag a Fiók könyvtár darabjai sorakoztak. A palotába költözés után Hunfalvi Pál ezt a szakot az elsők között rendezte. 1867-ben 466 feldolgozott régi magyar munkát jelentettek.³⁶ Ettől az időtől vezették be azt az új rendszert, hogy az eredeti művek közé folytatólagos sor-számmal besorolták a régi magyar irodalomtörténeti munkákat és a szövegkiadásokat is. A magyarázatot talán az új épületben való berendezkedés, az egyes szakok fülke rendszerű elkülönítése adhatja. Így a kutató mindent együtt találhatott munkájához. Amikor 1928-ban Vigyázó Ferenc régi magyar könyveivel a gyűjtemény megkétszereződött, akkor az újabb keletű könyveket kiiktatták ebből a szakból. Ugyanekkor került sor, megkésve a Régi Magyar II. és III. csoport föllállítására. Szabó Károly alapján az idetartozó könyveket a szakokból kiszedték. Megszervezték a nálunk Régi Magyar IV.-nek nevezett magyar vonatkozású művek csoportját is. A föllállítás az egyéb szakoktól eltérően a három csoportban csak két nagyságban történt.

A különgyűjteményen belül az 1500–1550 között megjelent könyvek Ant. jelöléssel külön részleget alkotnak. Korábban ezek a művek az egyes szakokban álltak.

Ugyancsak a Régikönyv-gyűjteménybe kerültek azok a könyvek, amelyek nagyon különböző okok miatt részesültek fokozott védelemben. Itt vannak az 1551–1600-ig megjelent kiadványok. A különlegesen szép metszetek, vagy az értékes kötés is ide utalhat némely könyvet. A Bolyaiak gyűjteménye, Vörösmarty Mihály és más íróink könyvtára a tulajdonos miatt kerül ide. Átvesszük a régi szakokból az 1850 előtt Magyarországon megjelent, és az 1880 előtt külföldön kiadott könyveket is.

A Régikönyv-gyűjtemény föllállításával csaknem egyidőben megindult a sérült, elhanyagolt állomány rendbehozása is. A könyvek konzerválása és restaurálása szakemberek bevonásával Csapodi Csaba irányítása alatt történt. A helyreállított és újonnan tervezett művészi kötések megőrzik korunk törekvését a tartalomhoz illeszkedő forma keresésében vagy megközelítésében.³⁷

³³ CSAPODI Csaba: *A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának ősnymtatvány-gyűjteménye*. Bp. 1967. (Az MTA Könyvtárának Közleményei 53.)

³⁴ Rozsonдай Béláné munkája.

³⁵ MTAK Kézirattár. Tört. 2° 83/I.

³⁶ MTAK Kézirattár. K 801: 1/1867.

³⁷ CSAPODI Csaba: *Könyvkonerválás és restaurálás a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárában*. MKsz 1958. 118–143. (Az MTA Könyvtárának Kiadványai 10.) Állomány-

Kapcsolódik a gyűjtemény történetéhez a könyvtáblákról lefejtett, vagy a táblákból kibontott töredékek összegyűjtése és gondozása is. Már 1853-ban Lugossy József figyelmeztette Toldy Ferencet erre a kincsesbányára.³⁸ A múlt században azután az amatőr régészkedés mintájára a könyvcsonkításnak ez a fajtája eléggé elharapódzott. A művelődéstörténet sokat nyerhet ezekkel a töredékekkel, de ugyanannyit veszíthet is, ha nem kellő körültekintéssel végzik a lebontást. A könyv mindenkori kötésével együtt történeti egység, tanúskodik a könyv sorsáról, tulajdonosairól, olvasóiról. A tábla alatt levő anyag kormeghatározó lehet a kötetet illetően. A megbontás csak úgy lehetséges, ha mint ez Gyűjteményünkben szokásos, a kötetben is, a töredéken is egyértelmű utalás van a hajdani összetartozásra. A művészi értékű kötések esetében pedig az alkotás tisztelete is fokozott óvatosságot parancsol.

Folyamatos gyarapodásra nyílt lehetőség az 1950-es évektől kezdve a nemzeti könyvalapból elosztásra kerülő könyvekből. Könyvtárunk állományát teljesebbé tehetjük, sokezer kötettel gyarapíthattuk olyan területeken, amelyek gyűjteményünk sajátos létrejöttének következtében hiányosnak mutatkoztak.

Alapításának százötvenedik évfordulóját ünnepli az Akadémia könyvtára. Az örökségül kapott nemzeti kincs mai gondozóira sokszoros föladat hárul. A jelenkor kutatómunkáját segítjük azzal, hogy hozzáférhetővé tesszük a könyvanyagot. A föltárás részletességét, mélységét lehetőségeink korlátozzák. Muzeális gyűjteményünk iránt joggal megnyilvánul bizonyos szélesebb körű érdeklődés. A bemutatás, vagy állandó kiállítás lehetőségét szűkös elhelyezkedésünk lehetetlenné teszi. Az egyetemeken folyó oktatás, az országos kutatómunka segítségünkre támaszkodik, ritka könyveink és a föltárás során szerzett ismereteink biztosítják ennek tárgyi és személyi föltételeit.

A ma föladata az is, hogy a könyveket a jövő számára épségben megőrizzük. Az elmúlt két évtized tapasztalata azt mutatja, hogy a mai kutatómunkát segítő technika, a sokszorosító eljárások rövid idő alatt elnyúvik a régi könyveket. A rongálódás olyan mértékű, hogy az megközelíti az egykorú állandó forgatás, vagy az évszázadok során bekövetkező kopás mértékét. A felelősség, a gondosság e téren különösen megszívlelendő.

Legnagyobb gondunk ma a könyvtári férőhelyek hiánya. Külső raktárainkban a könyvek megóvásának kérdése a klímaviszonyok következtében nem tekinthető megnyugtatónak. Egész könyvtárunk, sőt budapesti társintézményeink külön-külön, de egyúttal közös gondja ez. Az Akadémia működésének kezdeti szakaszát tárgyalva utaltunk arra, hogy a reformkorban a háromkönyvtár nem céljainak megfelelő, elavult épületekben működött. Ugyanekkor a különböző állományú gyűjtemények kölcsönösen kiegészítették egymást. Mind-egyik könyvtár a saját fejlődési útját járta az elmúlt százötven év során a gyűjteményeik ma is kiegészítik egymást, föladataik közezők, a gondoljaik is. Kinőttük a minket befogadó épületeket. Aládúcolt termeiben szorong az Egyetemi Könyvtár. A Nemzeti Könyvtár anyagának nagy része csak nehezen, vagy egyáltalán nem használható. Bérelt, szűkös külső szállásokon őrzik az Akadémia régi könyveinek tekintélyes részét.

védelmi módszerek és eredmények az Akadémiai Könyvtár Kézirattárában és Régikönyv gyűjteményében. Bp. 1965. (Az MTA Könyvtárának Közleményei 44.)

³⁸ „Ne hagyjuk az ily régi könyvtáblákat... vizsgálatlanul: a maculaturák gyakran végkép elveszett nyomtatványok töredékeit foglalták magokban, s mióta engem e körülményre Lugossy barátom figyelmeztetett, ez úton több nem csak érdekes, de fontos fölfedezést is tettem.” — írja Toldy. Új Magyar Múzeum 3(1853) I. köt. 355.

Mindhárom gyűjtemény nemzeti múltunk, az európai közös múlt nagy értékeit őrzi, és ezzel segíti a jelen kutató munkáját. A nemzet gondja kell hogy legyen, hogy egykor majd hűtlen sáfároknak ne bizonyuljunk!

ÁGNES RITOÓK-SZALAY

Die Sammlung der Alten Bücher in der Bibliothek der Ungarischen Akademie der Wissenschaften

Zum selben Zweck, wie die in 1825 gegründete Akademie der Wissenschaften war auch ihre gleichzeitig fundierte Bibliothek berufen. Die Aufgabe dieser war vornehmlich die Ergebnisse der modernen wissenschaftlichen Forschung zugänglich zu machen; alte Bücher zu sammeln war nur insofern zum Ziel gesetzt, als das für die in der National-sprache zu pflegende Wissenschaft erforderlich war.

Das bedeutet allerdings nicht, daß alte Bücher anfangs von der Akademie-Bibliothek fehlten. Den Grundstock dieser bildete nämlich die Familiebibliothek des Grafen József v. Teleki, die — Generationen hindurch gesammelt — eine Fülle auch von wertvollen alten Büchern enthielt. Eine gründliche Analyse der Telekischen Sammlung scheint auch deshalb von Interesse zu sein, da die Telekis öfters ganze Bibliotheken für sich erworben haben, und daher in ihre Sammlung die Bibliothek von manchen bedeutenden ungarländische Geistesschaffenden erhalten geblieben ist.

Als Erbschaft erhielt die Akademie in 1905 die an Inkunabeln und alten Büchern reiche Sammlung von György Ráth, und etwa ein Vierteljahrhundert später eine ähnliche als Nachlaß des Grafen Ferenc v. Vigyázó. Infolge dieser Bereicherung und andersartiges Zuwachses wurde eine separate Behandlung der alten Bücher ein immer dringenderes Bedürfnis, die dazu nötige Unordnung der ganzen Bibliothek war jedoch vom II. Weltkrieg gehindert.

Erst in 1954 konnte die Sammlung der Alten Bücher, so wie sie jetzt besteht, eröffnet werden. Sie enthält zur Zeit mehr als tausend Wiegendrucke und eine große Anzahl von sog. Antiqua (1501—1550) bzw. alten ungarischen Büchern (16—17. Jh.). Hier sind ferner alle Bücher aufbewahrt, die aus irgendeinem Grund als museal zu betrachten sind. Gleichzeitig mit Organisation der Sammlung wurde auch die Restauration der Bücher in Gang gesetzt.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEÉMIA
I. OSZTÁLYÁNAK
KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

REVUE DE L'ACADÉMIE
HONGROISE DES SCIENCES
POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

93. ÉVF. 1977/1. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ
(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY
(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN
(társzerkesztő)

V. KOVÁCS SÁNDOR
MEZEY LÁSZLÓ
REJTŐ ISTVÁN
TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG — RÉDACTION

1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14–16.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215–96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 60 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111–010 (pénzforgalmi jelzőszám 215–11488) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp. V., Váci u. 22. Tel.: 185–680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatházába szánt cikkekhöz 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhető, a korrektúra visszaküldésével egyidőben.